

УДК 338.24:622.33+005.4

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ЗБИТКУ, ОБУМОВЛЕНОГО ШКІДЛИВИМИ ТА НЕБЕЗПЕЧНИМИ УМОВАМИ ПРАЦІ НА ВУГІЛЬНИХ ШАХТАХ

О. Г. Вагонова, д. е. н., професор, ДВНЗ «Національний гірничий університет», Л. В. Касьяненко, асистент, ДВНЗ «Національний гірничий університет», OiA_NGU@mail.ru

Розглянуто методологічні підходи до класифікації збитків, які обумовлені шкідливими та небезпечними умовами праці на вугільних шахтах. Визначено класифікаційні ознаки та виконано поділ збитків за класифікаційними групами, що дозволяє більш повно їх врахувати при визначенні економічної ефективності інвестицій в поліпшення умов праці.

Ключові слова: економічна оцінка, витрати, умови праці, вугільні шахти, класифікація збитків, інвестиції.

Постановка проблеми. Витрати на проведення заходів з підвищення рівня безпеки праці на вугільних шахтах, які, як правило, у кілька разів більші, ніж на підприємствах інших галузей промисловості, нині є недостатніми, а самі заходи часто виявляються неефективними, інколи навіть економічно недоцільними. При оцінці ефективності інвестицій, спрямованих на поліпшення умов і підвищення безпеки праці гірників, важливим етапом є встановлення величини збитків підприємства та суспільства в цілому, обумовлених аваріями, нещасними випадками та професійними захворюваннями працівників, а також визначення прогностичних змін цих збитків при впровадженні заходів та засобів з охорони праці. Нині не існує єдиного підходу до визначення величини цих збитків та віднесення їх до різних класифікаційних груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з економічною оцінкою збитків, обумовлених шкідливими й небезпечними умовами праці, у тому числі на вугільних шахтах, висвітлені у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених [1–4]. Піонером досліджень в цій області був американський вчений Х. В. Хайнріх, який вивчав ці наслідки на рівні компанії в США ще на початку 20-х рр. XX ст. і створив теорію вартості нещасних випадків. У цій теорії вчений розділив витрати підприємства, які виникають в результаті нещасного випадку, на прямі та непрямі. Такий поділ витрат було покладено Х. В. Хайнріхом в основу так званої «теорії айсберга» (рис. 1).

Прямі витрати за цією теорією це ті, що можна відстежити за допомогою системи моніторингу, яка діє на підприємстві чи в компанії. Непрямі витрати, що знаходяться як би під поверхнею, залишаються невидимими. Хайнріх прийшов до висновку, що непрямі витрати в чотири рази перевищують прямі [5].

До прямих втрат внаслідок нещасного випадку Х. В. Хайнріхом було віднесено виплати втраченого заробітку та вартість лікування потерпілого. В наступному до таких втрат стали відносити і інші складові витрат такі як одноразові виплати потерпілому у випадку стійкої втрати працездатності, витрати, пов'язані з розслідуванням нещасного випадку, штрафи, що накладаються на підприємство органами державного нагляду тощо. Нині до прямих витрат, як правило, відносять усі ті, які можна обрахувати в грошовому вигляді безпосередньо після настання нещасного випадку, а до непрямих відносять такі, що пов'язані з необхідністю заміни травмованого фахівця (навчання, стажування, зниження продуктивності праці нового фахівця в порівнянні з травмованим тощо), зниження продуктивності праці внаслідок морального пригнічення персоналу, падіння престижності компанії, звільнення досвідчених працівників тощо. Непрямі втрати складно обрахувати в грошовому виразі безпосередньо після настання нещасного випадку, вони, як правило, проявляються значний період часу і в значній мірі перекладаються з підприємства на державу та потерпілого чи його сім'ю.

Рис. 1. «Айсберг» прямих і непрямих втрат внаслідок нещасного випадку [5]

Х. В. Хайнріх звертав увагу на той факт, що значне число травм на виробництві не приводить до втрати здоров'я і створив так звану «теорію піраміди» (рис. 2), відповідно до якої на один нещасний випадок з втратою працездатності приходиться безліч дрібних, які не призводять до пропуску роботи [5].

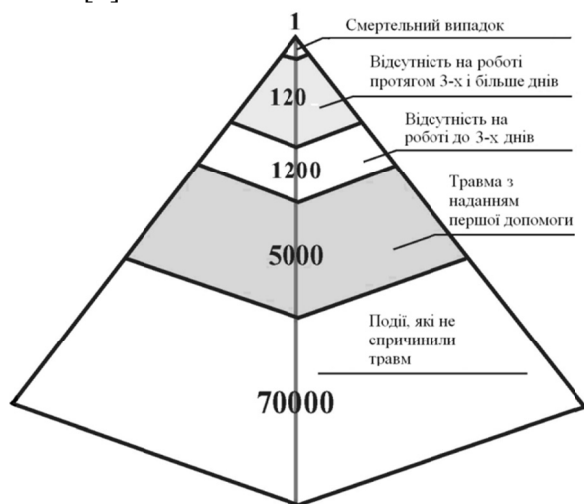

Рис. 2. «Піраміда» нещасних випадків за Х. В. Хайнріхом [5]

В подальшому дослідниками розширювалась та змінювалась класифікацію витрат, пропонувалися різні методи їх підрахунку. Відмінності з'являються в назвах і класифікації груп матеріальних витрат. При

цьому слід відмітити, що незважаючи на певні критичні зауваження, відмінності в класифікації збитків та порядку їх визначення, методи підрахунку збитків, обумовлених шкідливими й небезпечними умовами праці, у різних дослідників практично збігаються.

Формулювання мети статті. Мета публікації – визначити методологічні підходи до класифікації збитків, обумовлених шкідливими та небезпечними умовами праці на вугільних шахтах, та віднесення їх до різних класифікаційних груп.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на аналіз різноманітних підходів дослідників до класифікації збитків, в залежності від вибраних класифікаційних ознак, нами запропонована наступна їх класифікація:

– за зв'язком зі станом умов праці: постійні та змінні;

– за спрямованістю дії: прями (виплати втраченого заробітку, компенсації, нарахування тощо) та непрямі (збитки обумовлені необхідністю підготовки кадрів, зниженням продуктивності праці нових працівників тощо);

– за відношенням до виробництва (залежно від того, чи оплачуються витрати

тим підрозділом, який відповідає за їх виникнення): *внутрішні* та *зовнішні*;

– за джерелами покриття витрат: *державні* (покриття витрат з державного бюджету, державних фондів тощо), *роботодавця* (покриття витрат за рахунок підприємств та організацій), *приватні* (покриття витрат з приватних фондів, пожертвуваних коштів тощо), *збитки потерпілого* та його сім'ї;

– за фактом настання витрат: *фактичні* (поточні) та *прогнозні* (витрати майбутніх періодів);

– за видом ресурсів: *матеріальні* (руйнування будівель, обладнання тощо), *фінансові* (штрафи, відрахування, відшкодування тощо) та *моральні* (страждання, духовні переживання, тощо);

– за страховими ознаками: *застраховані* та *незастраховані* втрати;

– за призначенням витрат: *пільги та компенсації* за роботу у важких і шкідливих умовах (витрати на пенсії, призначені на пільгових умовах, додаткові відпустки, лікувально-профілактичне харчування, скорочений робочий день, одержання молока чи інших рівноцінних продуктів, доплати за умови та інтенсивність праці, підвищені тарифні ставки), *відшкодування потерпілим* (оплата за дні тимчасової непрацездатності, одноразова допомога потерпілому, чи членам сімей і утриманцям загиблих, відшкодування витрат лікувальним закладам, витрати на санаторно-курортне обслуговування, протезування, придбання транспортних засобів, соціальну допомогу інвалідам, доплати до попереднього заробітку в разі переведення на легшу роботу, пенсії інвалідам і утриманцям загиблих, відшкодування моральної шкоди) *витрати на профілактику* травматизму та професійних захворювань, *витрати на ліквідацію наслідків аварій та нещасних випадків* на виробництві (витрати на розслідування нещасних випадків, рятування потерпілих, проведення аварійно-відновлювальних робіт тощо) *штрафи та інші відшкодування* (штрафи на підприємства, установи і організації за недотримання вимог нормативно-правових актів щодо умов праці, за наявність нещасних випадків та приховування їх від обліку; штрафи на

працівника; компенсації працівникам за час вимушеного простою спричиненого наявністю небезпечних факторів та через зупинення робіт органами державного нагляду за охороною праці; штрафи та інші виплати за недотримання договірних зобов'язань з іншими підприємствами; компенсаційні виплати за шкоду причинену аваріями населенню, будовам, спорудам, майну та довкіллю тощо).

При оцінці збитків, обумовлених умовами праці на вугільних шахтах вельми важливо проводити розмежування між витратами, які головним чином постійні незалежно від умов праці, рівня травматизму або захворюваності, і тими, які змінюються. До постійних в першу чергу відносяться витрати у зв'язку із обов'язковим страхуванням від нещасних випадків та професійних захворювань. Нині страхові тарифи для підприємств диференційовані залежно від класу професійного ризику за галузями економіки відповідно до чинного законодавства [6]. Для вугільних шахт страхові тарифи складають 13,8 % витрат на оплату праці.

Якщо витрати у зв'язку з конкретним нещасним випадком або проблемою охорони праці відповідно до правил бухгалтерської звітності можуть бути віднесені до постійних то керівники підприємств не мають фінансового стимулу для зниження професійних ризиків. Мотивацію при цьому забезпечує тільки змінний компонент витрат.

У літературі при аналізі збитків, обумовлених шкідливими та небезпечними умовами праці, розмежування витрат на прямі і непрямі кожен автор, як правило, проводить по-своєму. Найбільш поширений підхід полягає в тому, що до прямих відносять ті втрати, які можна обрахувати в грошовому вигляді безпосередньо після настання нещасного випадку і, а всі останні прийнято відносити до непрямих. Оскільки кожна галузь промисловості є в своєму роді унікальною, з характерними для неї витратами, а також джерелами, за якими здійснюється відшкодування таких втрат, то, як правило, такі переліки ніколи не збігаються.

Є і інші підходи до розподілу втрат на прямі і непрямі, наприклад підхід, що ґрунтується на тому знаходять чи не знаходять

суми втрат і їх причини своє віддзеркалення в системі бухгалтерського обліку підприємства [5]. Якщо так, то такі витрати вважаються прямими, якщо ні – непрямими. Даний підхід дозволяє з'ясувати, наскільки вірогідним є те, що зазначені втрати сприймаються і належним чином оцінюються.

Непрямі втрати є не менш реальними ніж прямі, проте вони, як правило, визначаються на основі ретельних спостережень і

розрахунків. Так, якщо термін експлуатації гірничих машин зменшився внаслідок нещасного випадку чи виробничої аварії, то це безумовно економічні втрати, проте ці втрати можуть залишитися непоміченими і неврахованими, якщо відповідні служби не приділить додатковий час на те, щоб оцінити і розподілити збиток. Перелік деяких можливих непрямих втрат на рівні гірничого підприємства приведений в табл. 1.

Таблиця 1

Потенційні непрямі втрати у зв'язку з нещасними випадками на виробництві на рівні гірничого підприємства

№ п/п	Причини непрямих втрат
1	Порушення виробничого процесу безпосередньо після нещасного випадку
2	Моральна дія нещасного випадку на трудовий колектив
3	Залучення персоналу до розслідування і опису нещасного випадку
4	Витрати по найму і навчанню нових працівників
5	Збиток устаткуванню і матеріалам (якщо він не був виявлений і розподілений в рамках звичайного бухгалтерського обліку)
6	Зниження якості продукції після нещасного випадку
7	Зниження продуктивності травмованих працівників, переведених на легшу роботу
8	Витрати на введення резервних потужностей для покриття втрат, пов'язаних з нещасними випадками

Користуючись цим переліком, необхідно пам'ятати, що в деяких ситуаціях втрати можуть переноситися з однієї статті в іншу залежно від особливостей платіжних механізмів і системи бухгалтерського обліку. За різними розрахунками, співвідношення непрямих і прямих витрат варіюється від менш ніж 1:1 до більш ніж 20:1 залежно від особливостей нещасного випадку галузі і методології, яка використовувалась при їх визначенні [5]. Якщо підприємство не виявить і не візьме до уваги ці втрати, це може мати негативні наслідки, при визначенні ефективності інвестицій в охорону праці. В цілому підприємство, яке не враховує непрямі втрати із-за незадовільних умов праці, функціонує, помилково вважаючи, що у нього немає стимулів покращувати умови праці. В кінцевому випадку це може підірвати економічне благополуччя підприємства і здоров'я працівників.

У той же час слід відзначити, що більшість підприємств не розраховує непрямі витрати, оскільки їх оцінка є складним і дорогим процесом, а стандартні бухгалтерські процедури не пристосовані для врахування подібних витрат.

Оцінюючи збитки, обумовлені шкідли-

вими та небезпечними умовами праці, за джерелами їх покриття слід відзначити, що значна частина цих втрат покривається з джерел, які безпосередньо не пов'язують з підприємством чи потерпілою особою, хоча наповнення цих джерел, як правило, здійснюється за рахунок відрахувань із заробітної плати працівників та штрафів, що накладаються на юридичні та фізичні особи. До таких джерел відносяться витрати на охорону праці, які здійснюються з державного та місцевих бюджетів, державних фондів тощо. Вони в наведеній класифікації визначені як державні. Такі витрати проявляються як в явній, так і в неявній формі. Наприклад, явні витрати – це витрати, передбачені окремими статтями Державного бюджету або виплати Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань (далі Фонду соціального страхування від нещасних випадків) працівникам, які травмувалися на виробництві, їх родинам, у разі смерті травмованих, у випадку виявлення у працівників професійних захворювань тощо. Ця частина витрат відображається у звітній документації відповідних органів управління. Розмір цих витрат, як правило, значний, відомий і, згідно з наве-

деними підходами до їх класифікації, такі витрати можна вважати прямими. Так, за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків, лише виплати особам, які травмувалися на виробництві та їх родинам, у разі смерті травмованих, протягом 2002–2009 склали 14,5 млрд. грн.

Неявні державні витрати, обумовлені шкідливими та небезпечними умовами праці, включають витрати: на пільгове пенсійне забезпечення; на ліквідацію великомасштабних аварій та їх негативних наслідків; на утримання органів державного та регіонального управління в сфері охорони праці, органів державного нагляду та виконавчих дирекцій фондів, державних аварійно-рятувальних служб, лікувально-профілактичних закладів, навчальних закладів та науково-дослідних установ з питань безпеки праці тощо. По відношенню до виробництва державні витрати виступають як зовнішні. В країнах з розвинутими програмами суспільного добробуту все в більшій мірі спостерігається віднесення витрат, обумовлених шкідливими та небезпечними умовами праці, до державних. Це дозволяє концентрувати ризики та перерозподіляти їх економічні наслідки серед платників податків.

До витрат роботодавця, обумовлених шкідливими та небезпечними умовами праці, які знаходять відображення через систему бухгалтерського обліку підприємства, відносяться виплати страхових внесків, частина витрат, пов'язаних з наданням пільг та компенсацій за роботу у важких і шкідливих умовах, надання додаткової допомоги потерпілим або членам сімей і утриманцям загиблих, доплати до попереднього заробітку в разі переведення на легшу роботу, витрати на профілактику травматизму та професійних захворювань, витрати на ліквідацію наслідків аварій та нещасних випадків на виробництві, штрафи за недотримання вимог нормативно-правових актів щодо умов праці, за наявність нещасних випадків та приховування їх від обліку, компенсації працівникам за час вимушеного простою, спричиненого наявністю небезпечних факторів та призупинення робіт органами державного нагляду за охороною праці, витрати на утримання служби охорони праці, компен-

саційні виплати за шкоду, заподіяну аваріями населенню, будовам, спорудам тощо.

Згідно наведеної класифікації витрати роботодавця є внутрішніми і в значній своїй частині прямими. Частина витрат роботодавця відноситься до постійних (виплата страхових внесків, утримання служби охорони праці тощо), а частина до змінних, яка головним чином обумовлює мотивацію роботодавця до поліпшення умов праці.

Одним із джерел покриття витрат є кошти приватних фондів, пожертвування юридичних та фізичних осіб тощо. Ці витрати, порівняно з іншими, як правило, незначні, вони не впливають на загальну оцінку ефективності інвестицій в охорону праці і в подальшому нами не розглядаються.

Значна частина витрат, особливо тих, що пов'язані з травматизмом і професійною захворюваністю, оплачується не державою та роботодавцем, а припадає на самих працівників. До них відносяться: втрачена заробітна плата та медичні витрати потерпілого (нині і в майбутньому), не відшкодовані за програмою компенсації; зниження продуктивності праці; втрачена потерпілим можливість участі у веденні домашнього господарства; час і кошти, витрачені близькими потерпілого на догляд за ним і його одужання; втрачена потерпілим можливість брати участь в громадському житті та майбутнього професіонального зростання; моральні переживання, які часто призводять до розпадань сім'ї, алкоголізму, деградації особистості та передчасної смерті.

При уважному розгляді збитків стає ясно, що переважна більшість витрат покладається не на роботодавця, а на працівників і суспільство в цілому [5]. Слід відзначити, що у підприємств більше можливостей перекладати витрати на працівників виникає при високому рівні безробіття, а також в кризових умовах та економічно відсталих регіонах, де є значні резерви робочої сили.

При аналізі ефективності робіт з поліпшення умов праці дослідниками в основному використовуються два способи оцінки витрат, пов'язаних з несприятливими умовами праці: за фактичними та за прогнозними витратами. За першим способом враховують реальні витрати, у тому числі робото-

давця, держави та потерпілого, які обумовлені несприятливими умовами праці. За другим – умовні витрати, які необхідні для доведення умов праці до встановлених чинними нормативно-правовими актами з охорони праці. У тих випадках, коли довести умови праці до допустимих можливо, то до прогнозних включаються витрати на відшкодування.

Як правило, визначення витрат на відшкодування можливе за умов, коли внаслідок шкідливих та небезпечних умов праці знижується випуск продукції або спостерігаються інші матеріальні втрати, які можна компенсувати додатковим випуском продукції на інших дільницях чи підприємствах. Коли ж незадовільні умови праці призводять до погіршення стану здоров'я, то така компенсація визначається шляхом розрахунку на відновлення здоров'я, наприклад, медичними чи рекреаційними методами. У випадку ж значних відхилень умов праці від допустимих, коли дія шкідливих та небезпечних чинників призводить до професійних захворювань і травматизму, розрахунок таких відшкодувань часто є нереальною задачею.

До прогнозних відносять також можливі втрати підприємства при виникненні певного виду аварій, які визначаються шляхом моделювання небезпечних подій з урахуванням вірогідності їх виникнення та наявних статистичних даних про фактичні величини збитків, до яких призвели ці події на підприємствах галузі.

Поділ витрат на матеріальні й фінансові дещо умовний, оскільки як перші, так і другі є вартісними величинами. В той же час певна частина грошових витрат безпосередньо не пов'язана з матеріальними втратами. Наприклад, навіть якщо умови праці на підприємстві оптимальні, воно здійснює відрахування до Фонду соціального страхування від нещасних випадків. Такі витрати фактично є фінансовими втратами, що перекладаються на підприємство державою і виступають як дотації для підприємств з шкідливими та небезпечними умовами праці.

Страждання потерпілих, їх духовні переживання, обумовлені травмами та професійними захворюваннями, є моральними витратами внаслідок незадовільних умов

праці. У деяких випадках вони набувають форми матеріальних втрат, наприклад, при винесенні судових рішень щодо грошової компенсації потерпілим. Як правило, основна частина моральних втрат потерпілих залишається невідшкодованою і в грошовому вигляді невизначеною.

Поділ витрат на застраховані та незастраховані було запропоновано у 50-х рр. минулого століття [5]. До застрахованих відносяться ті втрати, які покриваються із Фонду соціального страхування від нещасних випадків, а також витрати, що покриваються страховими компаніями за наявності угод про додаткове добровільне страхування ризиків.

При визначенні збитків, обумовлених шкідливими та небезпечними умовами праці, витрати, як правило, групують за їх призначенням. При цьому слід зазначити, що витрати на пільги та компенсації за роботу у важких і шкідливих умовах частково здійснюються за рахунок підприємства, а частково – за рахунок державних фондів (напр., на пенсії, призначені на пільгових умовах). Останні є зовнішніми по відношенню до підприємства і при наявності резервів незайнятої або частково зайнятої робочої сили не стимулюють керівництво до покращення умов праці. В основному, зовнішніми до підприємства є витрати, пов'язані з виплатами на відшкодування потерпілим від нещасних випадків та у випадках нанесення шкоди здоров'ю працюючих, обумовленої дією шкідливих виробничих чинників.

Повністю внутрішніми витратами, які стимулюють підприємства до покращення умов праці, є витрати: на ліквідацію наслідків аварій та нещасних випадків на виробництві; штрафи та виплати працівникам за час вимушеного простою; виплати через зупинення робіт органами державного нагляду за охороною праці; виплати, пов'язані з недотримання договірних зобов'язань; компенсаційні виплати за шкоду, заподіяними аваріями населенню, будовам, спорудам, майну тощо.

При визначенні ефективності інвестицій у поліпшення умов праці величина прямих втрат визначається за результатами бухгалтерської звітності підприємства або роз-

раховується за чинними методичними розробками по визначенню ефективності заходів з охорони праці [7].

Величина непрямих втрат, заподіяних нещасними випадками та професійними захворюваннями, на гірничому підприємстві, як правило, не розраховується. Для їх визначення необхідно вести спостереження та виявляти всі наслідки нещасних випадків та професійних захворювань, у тому числі від часу порушення виробничого процесу після нещасного випадку; зниження продуктивності праці працівників, обумовленої моральним впливом нещасного випадку; втрат часу через залучення персоналу до розслідування й опису нещасного випадку; втрат продукції через зниження продуктивності праці травмованих працівників або тих, кого тільки-но залучили у виробництво тощо. За наявності даних спостережень величина непрямих втрат розраховується за відомими методами для розрахунку прямих втрат [7].

Висновки. На підставі проведених досліджень можна зробити висновок, що при визначенні економічної ефективності інвестицій в поліпшення умов праці повинні повною мірою враховуватися всі збитки та втрати, обумовлені шкідливими та небезпечними умовами праці на вугільних шахтах. Запропонована класифікація цих втрат за різними ознаками, в тому числі: за зв'язком зі станом умов праці, спрямованістю дії, відношенням до виробництва, джерелами по-

криття, фактом настання, видом ресурсів, страховими ознаками та призначенням витрат дозволяє врахувати всі збитки при визначенні економічної ефективності інвестицій з позиції підприємства, інвестора та суспільства в цілому.

Література

1. Батченко Л. В. Управление социальными процессами в угольной промышленности: монография / Л. В. Батченко. – К.: Наук. думка, 2002. – 412 с.
2. Вагонова А. Г. К вопросу прогнозирования экономических последствий аварийности и травматизма / А. Г. Вагонова // Зб. наук. праць НГУ. – 2007. – № 27. – С. 216–233.
3. Драчук Ю. З. Эффективность инноваций и безопасность производства: монография / Ю. З. Драчук // НАН Украины. Ин-т эконом. пром-сти. – Донецк, 2006. – 272 с.
4. Мартякова Е. В. Охрана труда и экономика предприятия / Е. В. Мартякова // НАН Украины. Ин-т эконом. пром-ти. – Донецк, 2000. – 228 с.
5. Охрана труда и бизнес / Международная организация труда. – М.: Субрегиональное бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – 2007. – 258 с.
6. Закон України «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 22.02.2001 р. № 2272-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 17. – Ст. 80.
7. Посібник з оцінки економічної ефективності заходів щодо поліпшення умов і охорони праці / Підготовлений в рамках проекту Tacis; кол. авт.: А. Водяник, О. Амоша, О. Мартякова та ін. – К., 2000. – 57 с.

Рассмотрены методологические подходы к классификации расходов, обусловленных вредными и опасными условиями труда на угольных шахтах. Определены классификационные признаки и произведено деление расходов за классификационными группами, что позволяет более полно их учесть при определении экономической эффективности инвестиций в улучшение условий труда.

Ключевые слова: экономическая оценка, расходы, условия труда, угольные шахты, классификация, инвестиции

Different methodological approaches to classifying losses resulting from harmful and dangerous labor conditions in coal mines are considered. Classification features are determined and distribution of losses according to classification groups is carried out, which allows providing more accurate assessment of economic efficiency of investments in labor conditions improvement.

Keywords: economic evaluation, expenses, labor conditions, coal mines, classification of losses, investments.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Амошею О. І.